
Ћакон Славшиа Тубин
(Епархија зворничко-тузланска)

КУЛТ ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ У ВИЗАНТИЈСКОЈ ВОЈСЦИ X ВЕКА

Анстракт: У Византији X века долази до експанзије и надоградње култа Пресвете Богородице кроз појаву нових и химнографску надоградњу богослужбених празника попут Покрова и Полагања ризе Пресвете Богородице. Култ Дјеве Марије је имао нарочит епицентар у храму на Влахерне. Истовремено осетан је пораст култа Пресвете Богородице као војне заштитнице византијске војске о чему сведоче оноврени литерарни извори. Тако *Vita Basilii* сведочи о култу Пресвете Богородице у војним церемонијама приликом одласка војске у рат. Спис *De Ceremoniis* у истом контексту сведочи о повратку војске из похода и прослави тријумфа са елементима благодарења Пресветој Богородици. Њена улога у рату је довођена у везу са молитвеним предстојатељством о чему извештавају војни приручници *Praecepta Militaria* и *De Velitatione Bellica*. Историја Лава Ћакона сведочи велику оданост култу Пресвете Богородице војничког василевса Нићифора II, као и агиографско чудо Дјеве Марије у византијској војсци у рату против руског кнеза Свјатослава.

Кључне речи: Пресвета Богородица, византијска војска, Влахерне, Света Гора, *De Ceremoniis*, *Praecepta Militaria*.

Увод

Влахерне је био део Цариграда у коме је била смештена првобитна војна одбрана престонице, њени елитни гарнизони, царска палата и храм Богородице.¹ Влахерне, дворски комплекс, војни гарнизон и црква² били

---

¹ О царском и богослужбеном церемонијалу при слављењу Пресвете Богородице на Влахерни: *Constantini Porphyrogeniti Imperatoris De Ceremoniis aulae Byzantinae* (Byzantina Australiensia, 18), ed. A. Moffatt - M. Tall, Canberra 2012, 541-544. О војном и одбрамбеном значају царско-војног и духовног комплекса на Влахерне: Neslihan Asutay-Effenberger, „The Blachernai Palace and Its Defense“, *Cities and Citadels in Turkey: From the Iron Age to the Seljuks* (Ancient Near Eastern Studies 40), ed. Scott Redford – Nina Ergin, Leuven – Paris – Walpole 2013, 257-266.

² О Богородичиној цркви и њеним реликвијама на Влахерне: *The Oxford Dic-*

су место прославе и култа војних победа³ које су биле везане за личност Пресвете Богородице. Појаву војног култа Пресвете Богородице вежемо за 626. годину⁴ и победу над Аварима под зидинама ромејске престонице, од када се Дјева Марија богослужбено прославља као Изабрани Стратег хришћанске војске⁵ - *Ἡ Υπερμάχου Στρατηγῆ*.⁶ У X веку изгледа да се осетила потреба да се на неки начин победоносност византијске војске излије

tionary of Byzantium, Vol. I, ed. Alexander P. Kazhdan, New York – Oxford 1991, 293.

³ Није само Богородичина црква на Влахерне имала улогу у војном смислу јер је и престоничка црква (конкретно њена тераса) Богородице на Фаросу била задња сигнална станица византијског система упалених светионика од арабљанске границе до престонице: *Constantini Porphyrogeniti Imperatoris De Ceremoniis* 2012, 492. О значају Богородичиних светиња на Фаросу и повезаност са црквом на Влахерне кроз литију (илустрацијски приказ из Скилице на 77. страни): А. М. Лидов, *Иеротопия: пространственные иконы и образы-парадигмы в византийской культуре*, Москва 2009, 75-78.

⁴ Чак и пре 626. године у доба Јустинијана и Маврикија долази до јачања и надоградње култа Дјеве Марије па чак се и успостава највећег Богородичиног празника – Успење Пресвете Богородице, доводи у везу са благодарношћу цара Маврикија за победу над Персијом: Лазар Мирковић, *Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника Православне источне цркве*, Београд 1961, 54.

⁵ О победи над Аварима 626. године у контексту чудесне улоге Дјеве Марије: *Византијски извори за историју народа Југославије, Том I*, ур. Георгије Острогорски, Београд 1955, 149, 167.

⁶ Ова војно-литургијска титула Пресвете Богородице је у језику словенских богослужења преведена термином *Изабраног Војводе*, што је живо и данас у свакодневном богослужењу. Војвода је у протословенској етимологији означавао врховног команданта, владаревог заповедника све војске, онога чији је примарни посао брига око борбе и рата. Војвода је штитио земљу од напада, и предводио кнежевску војску у походу. Отуда је и корен појма – војевање као ратовање. Тај појам је био жив у свим словенским језицима укључујући и наш. Сведочанства о њему имамо још у *Примарној хроници* где термин војводе означава претходно речено: Нестор, *Повест минулих љета или Несторов љетопис*, пр. Ненад Косовић. Београд 2003, 51-53. Данашњи српски термин *Изабране Војвођкиње* којим се богослужбено обраћамо Пресветој Богородици је као старословенски појам архаичан и у духу савременог језика не објашњава довољно дубину израза титуле. У прошлости термин је носио теолошко-литургијску пуноћу достојног превода. Код старих Словена у рату је био један војвода. Другог није било. То је најбоље описивало уникатну и ни са ким упоредиву улогу Приснодјеве као Заштитнице хришћанске државе, њеног народа и војске. Опет, од тада на овамо сам термин је у нашем језику доживео инфлацију, па тако данас термин примарно означава племићку титулу и војно достојанство у рангу маршала које су носили српски генерали и војсковође. То се односи на нововековне српске устанке и Први светски рат, мада је сам термин још у средњем веку доживео феномен мултипликације и инфлације у смислу војне титуле. Појавило се мноштво или ти неограничени број војвода. Грчки термин *Υπερμάχου Στρατηγῆ* (Александар Балаћ – Миодраг Стојановић, *Грчко-српски речник*, Београд: Завод за уџбенике 2009, 670) је на старословенски преведен појмом *Возбраној Војводје* (Сава Петковић, *Речник црквенословенскога језика*, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија 1935, 34). Данас би се термин *Υπερμάχου Στρατηγῆ* најближе исказао кроз појам „Изабране (Врховне) Команданткиње“ или чак Генерала хришћанства. Можда би то могло да се појми као и сувише милитантан термин за богослужбено предање, али ипак треба имати на уму да су Ромеји 626. године Богородицу назвали управо тако – *Изабраним (Врховним) Стратегом* хришћанства.

и пренесе изван зидина престоног града све до граница и фронтова царства. Трагове такве потребе можемо да идентификујемо у богослужбеним и у световним изворима, што можемо да пратимо већ од Лава VI Мудрог. Десети век нам доноси химнолошку надоградњу и појаву нових празника Пресветој Богородици. У питању је Покров Пресвете Богородице и пише се служба Празнику полагања ризе Пресвете Богородице.⁷ Треба истаћи да сам празник покроба Пресвете Богородице слави њену војну заштиту над Цариградом, док богослужбене песме и целокупна химнографија Празника полагања ризе Пресвете Богородице прославља хришћанске победе под зидинама престонице које се дешавају уз Богородичину помоћ. Подршку и побуђивање Мајке Божије да буде на победу хришћанској војсци требало је остварити војним богослужењем где би култ Богородице имао своје узвишено место. Војни приручници *Тактика* и *Стратегика* поседују извештаје о војним богослужењима, при томе сведочећи о њиховој разноликости. У склопу истих култ Приснодјеве Марије је имао изражено место. Тако *Тактика* Лава VI Мудрог говори да свештеници у току војних кампања вршећи Божанске литургије и остала богослужења непрестано треба да узносе своје молитве „Пречистој Мајци Богородици“.⁸

У *О церемонијама* даје се смисао идеолошког смера. При опису ратног тријумфа војске у Константинопољу акламације трупа (и народа генерално) славиле су хришћанске победе над муслиманима који се именују одрицатељима Марије као Богородице („Оне која је родила једног од Тројице у телу“). Акламације сведоче даље да је Бог дао непријатеље хришћанима у руке управо ради њихове хуле. Другим речима рат ромејске армије са муслиманима је био рат против „одрицатеља“ - оних који непрестано верски вређају догмат Оваплоћења и Марију као Богомајку.⁹

1. Одлазак и повратак војске из рата у контексту култа Дјеве Марије

1.1. Одлазак војске у рат према литерарном извору *Vita Basilii*

Једна епизода из дела *Vita Basilii* приповеда о борбама опсидантског хипостратега Андрије са тарсијским муслиманима.¹⁰ Наиме, он је добио

⁷ За празник Полагање ризе Пресвете Богородице погледати садржај химнографије празника у: *Жички и Студенички Минеј за јул*, при. Епископ Хризостом, Краљево - манастир Жича, 2007. За историју настанка празника Покрова Пресвете Богородице, погледати: Мирковић, *Хеортологија* 1961, 57-60.

⁸ *Λέοντος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ. αὐτοκράτορος τῶν ἐν πολέμοις τακτικῶν σύντομος παράδοσις* (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, 49), ed. G. Dennis, Washington D. C. 2010, 638.

⁹ *Constantini Porphyrogeniti De Ceremoniis* 2012, 332.

¹⁰ Доместик схоле и човек од поверења Лава Мудрог. О личности хипостратега, потоњег доместика схоле Андрије Скитског, погледати: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, 93, 260. О церемонијално-богослужбеној улози доместика схоле, погледати: Д. Ф. Беляев, *Byzantina: Очерки, материјали и заметки по византијским древ-*

једно писмо од тарсијског емира пуно увреда за Христа и Пресвету Богородицу у коме је између осталог писало: „Хајде да видим какву ће корист Син Маријин и Она која га је родила донети теби када дођем (к теби) у пуној сили“.¹¹ Држећи писмо Андрија је отишао у цркву пред икону Пресвете Богородице молећи се Дјеви Марији да дарује војну победу хришћанима против новог „Сенихериба“. Опис даље казује како је након молитве хипостратег Андрија повео војску до победе коју није сматрао својим достигнућем већ милошћу Мајке Божије.¹²

1.2. Царска војна процесија приликом повратка из рата према спису *De Ceremoniis*

Као што је полазак армија у рат био испраћен мешавином војног и црквеног церемонијала идентично је било на повратку армија са похода. Богослужбено-војнички култ Пресвете Богородице је имао своје место у оваквим процесијама. Константин Порфирогенит (913-959) описује церемоније враћања армија са источних похода у Константинопољ. Прво што трупe чине на челу са царем, јесте да ушавши у престоницу након што сјашу са коња „иду у Цркву Свесвете Богородице“. Царска процесија повратка из рата је важно сведочанство у коме војска по повратку са кампање најпре иде у Богородичин храм (на Влахерне, где су њени риза, појас и покров) да изврши благодарење за враћање из победоносног похода. У цркви цара и војне великодостојнике дочекује (доксологијски) патријарх цариградски и затим из цркве креће „богослужбена литија“. Цар и великодостојници држећи свеће крећу у литију ка Светој Премудрости,¹³ церемонијално у литији одбацујући војну одећу облаче свечане хаљине за литургију.¹⁴

ностям. Кн. II: Ежедневные и воскресные приемы византийских царей и праздничные выходы их в храм Св. Софии в IX-X вв., Санкт-Петербург 1893, 189-190.

¹¹ *Chronographiae quae Theophanis Continuati Nomine Fertur Liber quo Vita Basilii Imperatoris Amplectitur* (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Vol. XLII), tr. Ihor Ševčenko, Berlin–Boston 2011, 181.

¹² *Chronographiae Vita Basilii* 2011, 182.

¹³ На царској литији су се појале химне Пресветој Богородици. О примеру једне такве химне на Божић: Беляев, *Byzantina: Очерки, материалы* 1893, 72-73. О ношењу иконе Богородице Одигитрије на цариградским литијама и њеној улози у богослужбеном животу престонице: Alexei Lidov „The Flying Hodegetria. The Miraculous Icon as Bearer of Sacred Space“, *The Miraculous Image in the Late Middle Ages and Renaissance*, ed. E. Thunø and G. Wolf, Rome 2004, 296. О „Обичном“ или „Чуду уторка“ када се икона Одигитрије кретала у ваздуху на богослужењу погледати: A. Lidov, „Spatial icons. The miraculous performance with the Hodegetria of Constantinople“, *Hierotopy. Creation of Sacred Spaces in Byzantium and Medieval Russia*, ed. A. Lidov, Moscow 2006, 349-352.

¹⁴ *Constantine Porphyrogenitus Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, tr. John F. Haldon, Wien 1990, 144; *Constantini Porphyrogeniti De Ceremoniis* 2012, 502.

1.3. Свечана прослава војног триумфа

Богородица се у тријумфу слави као Она која је омогућила и даровала хришћанима победе у рату. При повратку цара са похода након што га свечано патријарх дочека на Константиновом форуму, ђакони су са појцима проузносили јектенију након које су следиле победничке песме црквене химнографије Пресветој Богородици. Последња химна је била: „Теби Изабраној Војвоткињи“. Такође, као литургички интересантно текст *De Ceremoniis* препоручује да ако се деси да се састави нови тропар (највероватније Пресветој Богородици) и он се поје.¹⁵ Овим сведочанством видимо како је култ Приснодјеве Марије у војсци био не само изразито жив, и да је прослављана Њена личност, већ и да су постојале непрестане тенденције химнографске надоградње култа Мајке Божије. Образац томе свакако можемо препознати у случају из 626. године али још више у томе што су Ромеји сматрали да се у сваком њиховом рату Пресвета Богородица налази са њима и дарује успех који завршава победом. Опис сусрета цара и патријарха, високе војне команде и њених достојанственика са клиром при прослави тријумфа прелази границе патриотизма и сведочи један другачији феномен. Њега можемо да идентификујемо у поистовећивању телесне (ратне) победе над непријатељем (са мухамеданцима на Истоку) са духовним тријумфом под омофором заштите Цариграда и свега царства - са Пресветом Богородицом.

1.4. Примање плате команданата после успешног рата

У ромејској војно-верској идеологији изгледа да је предстатељство Пресвете Богородице сматрано узроком свих ратних победа. При томе су личности стратега (генерала) царства који су успешно водили војску до победе директно били везани за личност *Изабраног Стратега* хришћанства – Богородице Марије. У приликама када су византијске трупе остваривале победе на Истоку против неверника¹⁶ стратеги су за то били награђивани. Према сведочанству списа *De Ceremoniis* док је цар делио награде високим војним достојанственицима певало се „Многа лета“ цару, а он је пружајући плату војсковођама говорио: „Ради предстатељства Пресвете Богородице“.¹⁷ Ове карактеристичне речи су највероватније имале за циљ да смире гордост војсковођа царства јер су их подсећале коме приличи права заслуга за победу хришћана – не њима, већ предстатељству и молитвама Пресвете Богородице пред Христом.

¹⁵ *Constantini Porphyrogeniti De Ceremoniis* 2012, 609.

¹⁶ Византијски наратив је под појмом неверника подразумевао арабљанске и дуге мухамеданске народе са којима су водили борбу у источним областима царства, такође, при јужним границама, на мору и на југу Италије. У ромејским изворима муслимани се називају још и *Сараценима*, *Исмаилићанима* и *синовима Агапе*.

¹⁷ *Constantini Porphyrogeniti De Ceremoniis* 2012, 602.

2. Култ Приснодјеве Марије у ромејској војсци у доба Никифора II Фоке (963-969)

За проучавање култа Пресвете Богородице у контексту православне војске Византије важно је време Никифора II. Цар Никифор II Фока који је владао од 963. до 969. године за духовника је имао светог Атанасија Атонског¹⁸ и он је поменутог василевса пратио као духовник и на *Критски поход*.¹⁹

Поред многих храмова у Византији па чак и у Аланији најпознатији храм који је Никифор као ктитор посветио Богородици била је Велика Лавра Атонска. Не треба заборавити чињеницу да није Велика Лавра просто храм који је припреман да се у њему замонаши тадашњи генерал и будући император Никифор већ је Велика Лавра Пресветој Богородици посвећена као заветни храм. Богородичина црква Велике Лавре изграђена је средствима из ратног плена, конкретно од похаре мухамеданског Крита 962. године.²⁰ То не можемо свакако сматрати за случајност и просту личну приврженост. Напротив, изгледа да је дизање Лавре у част личности Пресвете Богородице повезано са заветом (какви су иначе били у армији) да ако Она дарује хришћанима победу на Криту да ће јој стратег посветити храм.²¹ Такође, прве иностране (нејелинске) киновијске заједнице примарно везане за Лавру а које се убрзо гранају у мноштво атонских манастира национално се подударају са извештајима народа који су чинили најамничку армију у Византији тога доба попут: Грузинина, Руса, Амалфићана, Јермена и других.

2.1. Личност Пресвете Богородице у војном приручнику *Praecepta Militaria*

Praecepta Militaria у оригиналном грчком називу *Στρατηγική ἐκθεσις καὶ σύνταξις Νικηφόρου δεσπότηου*²² је војно-стратегички приручник X века а у њој можемо да видимо можда највећу византијску стратегију уопште. Њу је обзнанио византијски цар Никифор II Фока као *Стратегику*,²³ рат-

¹⁸ „Typikon of Athanasios of Athos“, *Byzantine Monastic Foundation Documents, A Complete Translation of the Surviving Founders Typika and Testaments* (vol. 1), ed. J. Thomas - A. C. Hero, Washington D. C. 2000, 251; Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford 1997, 499.

¹⁹ Јустин Поповић „Житије Атанасија Атонског“, *Житија Светих за мај*, Манастир Ћелије 1975, 85.

²⁰ Идентично је са дизањем Ивирона и он се диже и ратног плена грузијског генерала у византијској служби Торникија: Владимир Ћоровић, *Света гора и Хиландар*, Манастир Хиландар 1985, 23.

²¹ *Тактика* препоручује да се после успешне битке најпре благодари Богу и испуне завети уколико их је било уочи боја: *Λέοντος τακτικ* v 2010, 382.

²² На српски би смо могли превести: *Презентација стратегијске композиције владара Никифора*.

²³ У српско-руској византологији углавном се назива скраћеним појмом *Стратегика*, будући да њен садржај јесте високопланска презентација војне (и верске) стра-

ну тактику и војни приручник, у коме богослужење и религијске праксе армије имају обавезни карактер! Војни тријумф је крајњи циљ презентације књиге и свих њених аспеката међу којима верски фактор има веома значајно место. Главним разлогом победе именује се „*Θεοῦ συνεργία*“.²⁴ У смислу милости Господње према војсци Пресвета Богородица се помиње као незаобилазан фактор умилостивљења Њеног Сина. Даље, Пресвета Богородица лично као представатељница хришћанима дарује вишеструке победе над непријатељем. Страх који допадне на иноверног непријатеља у току боја против Ромеја свој корен има у дејству Увекдјеве Марије, а практична војна препорука казује како препознати тај страх у односу на варку (лажно повлачење) непријатеља. Поглавље *Стратегике* о томе казује:

„Не само да није сувишно избегавати надмоћнију непријатељску силу, већ и једнаку. Све док моћ и сила Божија својом крепком и силном руком не укрепи и не оснажи скрушена срца и дух нашега народа. И када тако човекољубље и милосрђе (Бога) буде побуђено представатељством Свеслављене Богородице, и када, Она дарује свом народу победу по трећи пут, нема потребе за неодлучношћу према непријатељу који има и двоструко више људи од нас“.²⁵

Богородица се призива и у *Молитви за укрепљење* поменутог приручника, где се моли њој за заштиту хришћана и пред престојећи бој. Она се у молитви појављује као Представатељница војницима како у животу тако и у тренутку смрти и страдања у рату.²⁶

2.2. Помен Пресвете Богородице у војном приручнику *De Velitatione Bellica*

*Περὶ παραδρομῆς τοῦ κυροῦ Νικηφόρου (De Velitatione Bellica)*²⁷ је писан као војни приручник намењен хришћанским трупама на источној граници царства са арабљанским и генерално исламским светом. Аутор и овога приручника је Никифор II. У војном смислу приручник је намењен правилима пограничних чарки док његов верски део садржи индоктринацију војске у култу ратне помоћи Пресвете Богородице. Верска

тегије ратовања на терену, са муслиманима, на источном фронту Византије: Никифор II Фока, *Стратегика*, пр. А. К. Нефедкин, Санкт-Петербург 2005, 5.

²⁴ *Στρατηγικὴ Ἐκθεσις Καὶ Σύνταξις Νικηφόρου Δεσπότητος* (Dumbarton Oaks Studies, 33), ed. Eric McGeer, Washington D. C. 1995, 24, 28.

²⁵ *Στρατηγικὴ Ἐκθεσις* 1995, 46.

²⁶ Читава молитва гласи: „Нас хришћане прими, удостојавајући нас да за веру и браћу нашу устанемо и боримо се до смрти, укрепљујући и снажећи душе и срца и цело тело наше, у ратовима силни Боже, и у снази неописиви (непредстављиви), заступништвима родивше те Богородице и свих светих. Амин“: *Στρατηγικὴ Ἐκθεσις* 1995, 44; Никифор II Фока, *Стратегика* 2005, 31.

²⁷ У оригиналном јелинском називу *Περὶ παραδρομῆς τοῦ κυροῦ Νικηφόρου τοῦ βασιλέως*. На српски би могли превести називом *О пограничним чаркама, господара и цара Никифора*. Дело репрезентује један од највећих ромејских војних класика X века. Истовремено је једно од најзначајнијих дела војног генија и светогорског ктитора Никифора II.

садржина нам генерално казује да у ратним борбама са Арабљанима на граници победу доноси благодат Христова²⁸ али и „сила (δυνάμει) и предстатељство његове Пречисте Мајке“.²⁹ *Пограничне чарке* Никифора II Фоке армији поручују да се хришћанске ратне победе дешавају искључиво „помоћу Божијом кроз предстојатељство његове Пречисте Мајке, Богородице“.³⁰ Уочљиво је присутан континуитет и хармонија мисли са *Стратегиком* али и порфиригенитовским списима у елементу предстатељства где се Пресвета Богородица моли своме сину да хришћани победе у боју са неверницима.

3. Личност Пресвете Богородице и њен култ у ромејској војсци према хроникама Лава Ћакона, Јована Скилице и Михаила Псела

3.1. Мученичко страдање цара-ратника Никифора II

Сам Никифор II је у светогорској традицији посматран као војник и цар-мученик.³¹ Његово мучеништво које химнографски опевава атонска служба житијски усклађује Лав Ћакон у епизоди описа мученичког страдања цара. Детаљи мучења су достојни описа ранохришћанских страдања и смислено носе печат призивања Пресвете Богородице у страдању. Цар који је читав живот био привржен култу Приснодјеве Марије, кроз богослужење, кроз војску и дизање храмова посвећеним Пресветој Богомајки мартиролошки завршава живот са поменом Богородице на уснама. Када су завереници василевсу мачевима пресецали лобању он је примивши удараце мача у чело узвикивао: „Помози ми Мајко Божија“. Лав Ћакон описује како су завереници наставили да муче цара док је он непрекидно призивао помоћ Богородице и тако је испустио душу.³²

3.2. Призивање Богородице и њена помоћ у борби против Руса

У току рата Свјатослава Кијевског и Византије извори нам говоре о новој помоћи Пресвете Богородице Ромејима. Наратив Лава Ћакона приповеда да иако је цар Јован Цимискије брутално убио свог ујака Никифора II Пресвета Богородица није одустала од војне помоћи

²⁸ *De Velitatione Bellica Nicephori Augusti* (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, 25), *Three Byzantine Military Treatises*, ed. George Dennis, Washington D.C. 1985, 180, 228.

²⁹ *De Velitatione Bellica Nicephori* 1985, 172.

³⁰ *De Velitatione Bellica Nicephori* 1985, 237.

³¹ *Служба в честь византийского императора Никифора Фоки*, ед. А. А. Дмитриевский, Санкт-Петербург 2008, 239-243.

³² *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century* (Dumbarton Oaks Studies, 41), tr. A. M. Talbot -D. F. Sullivan, Washington D.C. 2005, 138-139.

хришћанском царству. Пре кретања ромејских армија у војни судар са паганским Русима василевс Јован Цимискије се молио заједно са војском на црквеној служби (највероватније у Цркви Богородице на Влахерне, као центру Богородичиног култа у армији) ради победе хришћана.³³ Помоћ није изостала. У пресудној бици код Доростола (Бугарска) према виђењу једне монахиње у Цариграду вече уочи боја појавила се Пресвета Богородица у пратњи људи у пламеној форми (φλογοειδέης άνδρες) серафима. Дјева је према виђењу послала наоружаног светог Теодора Тирона да помогне хришћанима у боју против Руса. Након описа жестоког боја у складу са мистичном помоћи *Заштитнице царства* Ромеји су опет победили.³⁴ Код Јована Скилице изостаје мистични опис. Он га надомешћује реалистичном изјавом у складу са идеолошком доктрином војске Византије, и лаконски казује: „Ромеји су знали да је Бог на њиховој страни“.³⁵ Ипак, Скилица нам оставља драгоценост сведочанство о ношењу иконе Пресвете Богородице на победничкој литији након рата. На константинопољском тријумфу који је славио победу над Русима и слом Бугарске државе³⁶ у литији је ношена икона Пресвете Богородице на колима на којима су биле положене царске инсигније заробљене од Бугара.³⁷

Култ Богородичиних икона везан за војску наставља се и даље у другој половини X века. Њега можемо пратити у извештају Псела о гушењу побуне Варде Фоке у доба консолидовања власти василевса Василија II Бугароубице. Године 989. у победоносној борби против побуњеника у боју на Абидосу³⁸ цар је уместо штита носио у левој руци икону Дјеве Марије док је у десној руци носио мач.³⁹

Закључак

X век у Византији доноси даље развијање и надоградњу богослужбеног култа Пресвете Богородице. Као посебан сегмент истиче се раст војног култа Дјеве Марије. Он је започео свој развој у VII и нарочито

³³ *The History of Leo the Deacon* 2005, 175.

³⁴ *The History of Leo the Deacon* 2005, 197-198.

³⁵ John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 810–1057*, tr. John Wortley, Cambridge 2010, 285.

³⁶ Рат Византије против Руса истовремено је био рат за освајање Бугарског царства.

³⁷ Skylitzes, *A Synopsis* 2010, 294; Бојан Миљковић, *Чудотворна икона у Византији*, Београд 2017, 104. О церемонијалу мољења царева пред иконом Богородице погледати: *Constantini Porphyrogeniti De Ceremoniis* 2012, 553.

³⁸ Од борбе против Руса 971. до 989. године историјске прилике су се промениле. Руси су постали савезници који су византијском цару Василију II послали кључну помоћ у виду елитне *Варјашке гарде*, што је њен први помен у ромејској историји. Истовремено руска помоћ је била условљена руком порфирородне принцезе Ане која се удала за руског кнеза Владимира што је за импликације имало крштење Кијевске Русије. О том видети: Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1998, 289-290.

³⁹ Миљковић, *Икона у Византији*, 104.

је цветао у X веку. Историјска литерарна дела, а најпре војни приручници сведоче присутност и садржајност доктрине војног култа посвећеног личности Дјеве Марије. *Тактика Лава Мудрог* помиње узношење молитава Богородици од стране војних свештеника у рату, док спис *Vita Basilii* (*Живот Василијев*) указује на иконографски култ посвећен Дјеви Марији у византијској војсци, као и да је једно писмо које је садржавало увреду Пресветој Богородици послужило као *Casus belli* према Арабљанима. Спис *О церемонијама* сведочи историјске примере верског доживљаја у одласку и повратку из рата армија предвођених византијским царевима у контексту благодарења ради молитвене и заступничке помоћи Дјеве Марије. Војни приручници *Стратегика* и *О пограничним чаркама*, аутора Никифора II Фоке указују на верску доктрину о улози Пресвете Богородице у рату. У поменутој доктрини Дјева Марија се приказује као извор византијских ратних победа, које узрокује њена сила и милост њеног Сина. Приврженост Пресветој Богородици војничког цара Никифора II описује Лав Ћакон у епизоди која приповеда о царевом страдању. Његово страдање које се код Лава Ћакона приказује попут мучеништва, светогорски монаси потврђују писањем светачке службе цару. Култ икона Пресвете Богородице у војсци приликом рата сведоче Скилица и Псел описујући победничку литију Јована Цимискија и победу Василија II у боју на Абидосу.

deacon Slaviša Tubin

(Diocese of Zvornik and Tuzla)

CULT OF MOST HOLY THEOTOKOS IN THE BYZANTINE ARMY
OF THE X CENTURY

In Byzantium of the 10th century, the Cult of the Most Holy Theotokos was expanded and upgraded. The Cult of the Virgin Mary had a special epicenter in the Church on Blachernae. Development of the Cult of the Blessed Virgin Mary as the military protector of the Byzantine army is evidenced by literary sources. Especially important are the testimonies of military manuals such as *The Taktika of Leo VI*, *Praecepta Militaria* and *De Velitatione Bellica*. For understanding of veneration of the Blessed Virgin Mary in the 10th century they are important other historical works like: *Vita Basilii*, *De Ceremoniis*, *The History of Leo the Deacon* and *John Skylitzes' A Synopsis of Byzantine History*. The cult and veneration of Virgin Mary can be identified in the ceremonies of the departure and return of the army from the war. Further, the Cult of Theotokos is present in the hymnography, iconography and religious doctrine of the Byzantine army in the X century.